

De norrøne stednavne i Østerbygden

Af Erik Langer Andersen

Indledning

Da Erik den Røde i slutningen af 900-tallet udforskede den sydlige del af Grønlands vestkyst, for få år senere med et antal islandske bønder at oprette permanent bopæl i det nuværende Qaqortoq/Julianehåb distrikt, startede den norrøne stednavnetradition. Den kom kun til at vare ca. 500 år. Kolonisationen og de efterfølgende århundreders bosættelse efterlader kun omkring 100 norrøne stednavne for Østerbygdens vedkommende. For Vesterbygden i det nuværende Nuuk/Godthåb distrikt er tallet ca. 15. I det følgende vil udelukkende Østerbygden blive berørt.

Der hersker ikke den mindste tvivl om, at de overleverede navne kun udgør en beskedent del af det antal stednavne, som datiden har kendt og benyttet. Hvert eneste markante fjeld samt dale, fjorde, bugter, sunde, øer, skær, gårde m. v. har haft navne.

Ser vi på antal registrerede gårde og kirker – ca. 275 ialt – ses ét, i hovedtrækkene, tydeligt bebyggelsesmønster. Størstedelen af gårdene og alle kirkerne ligger med let adgang til kysten; en na-

turlig placering i et område, hvor fjordene danner forbindelsesleddet mellem de enkelte gårde og mellem gård og kirke. Indlandsbebyggelsen koncentrerer sig til to områder, nemlig, og i særdeleshed, ved det store søområde sydøst for Igalikufjorden og i og omkring den store Qorlortoq-dal nord for Qassiarssuk. Gårdenes placering i terrænet afspejler uden tvivl opførelsestidens bedste besiddelsesområder, hvor kravene til drænet undergrund, ferskvand, vinterfoder til dyrene m. m. kunne opfyldes. I virkeligheden viser bebyggelsesmønsteret, som det tager sig ud i dag, en tydelig central placering omkring Igaliku- og Tunulliarfikfjord. Her ligger ligeledes hovedparten af de registrerede kirker.

Det er begrænset, hvad der kan sluttes angående topografien i nordboernes Østerbygd ud fra de nuværende arkæologiske resultater; der er i virkeligheden kun udført et meget begrænset antal udgravninger, og de er af varieret omfang, fra prøveudgravninger til undersøgelser omfattende hele ruinkomplekser. Denne kendsgerning indebærer, at de konklusioner, der kan udledes af den arkæologi-

ske aktivitet, ofte hviler på et spinkelt grundlag. Det gælder ikke blot den bebyggelsehistoriske udvikling, men også dateringen af udviklingens enkelte trin. Her er det vigtigt at fremhæve, at en datering ud fra de skriftlige kilders brug af stednavne i langt de fleste tilfælde viser sig umulig. Det skyldes først og fremmest en usikker identifikation af stednavn og lokalitet, som yderligere problematiseres af en usikker kildeoverlevering.

Men ikke desto mindre har hele navnestoffet, eller dele af det, gang på gang været udsat for forsøg på stedsbestemmelse.

Træk af nordbotopografiens historie

I 1793 kom det første forsøg på at udrede Østerbygden topografi. Det skete med *Heinrich Peter von Eggers* »Priisskrift om Grønlands Østerbygds sande Beliggenhed«. Hans største fortjeneste var påvisningen af, at Østerbygden måtte være identisk med den store ruinkoncentration i Qaqortoq-området.

Det næste forsøg på en omfattende topografisk beskrivelse kom med udgivelsen af trebindsværket »Grønlands historiske Mindesmærker«, 1838–45. I afsnittet »Udsigt over Grønlands gamle Geographie« prøver *C. C. Rafn* at identificere de skriftlige kilders stednavne. Han får placeret stort set alle de kendte stednavne, men som *Eggers* må *Rafn* betegnes som meget ukritisk i sin kildebehandling.

Der skulle gå lidt over 50 år, før den grønlandske nordbotopografi på ny blev taget op. Denne gang af filologen *Finnur*

Jónsson i afhandlingen »Grønlands gamle Topografi efter Kilderne«, 1899 (Medd. o. Gr. bd. XX). Artiklen fik skelsættende betydning. Foruden indirekte at tage afstand fra flere af *Eggers*' og *Rafns* identifikationer af norrøne lokaliteter, opbyggede *Finnur Jónsson* en fjord- og kirketopografi. Ser man imidlertid lidt nøjere på forfatterens kildebehandling, viser det sig, at den er mangelfuld. Oplysningerne om de skriftlige kilders overlevering er ikke fyldestgørende, vurderingen af dem, og her ikke mindst af stednavnestoffet som helhed, er sparsomt. Endelig er *Jónssons* opbygning af en fjordliste byggende på kildesammenstillinger højst problematisk. Baggrunden for *Jónssons* arbejde var bl. a. *Gustav Holms* og *Daniel Bruuns* ekspeditioner til Østerbygden i hhv. 1880–81 og 1894. *Holm* besøgte 40 ruingrupper, *Bruun* lidt over det dobbelte. *Sidstnævnte* gav i sin ekspeditionsbeskrivelse udtryk for, at kirkerne var de væsentligste holdepunkter ved identifikation af fjorde og enkeltlokaliteter. Et råd som *Finnur Jónsson* ikke lyttede til.

Det er ganske tydeligt, at *Daniel Bruun* blev grebet af nordbobygdernes historie. Han ønskede at kombinere sin arkæologiske viden med skriftlige kildestudier, men faldt tilsidst for fristelsen til at sætte de norrøne stednavne på Grønlandskortet, og opgav derved i virkeligheden den ovenfor omtalte hovedtanke. Efter et par yderst forsigtige forsøg i 1902 og 1905 inddrog han i 1915 i bogen »*Erik den Røde og Nordbokolonierne i Grønland*« hele stednavnematerialet og identificerede det, stærkt påvirket af *Finnur Jónssons* artikel fra 1899.

Inspireret af G. Holms, Daniel Bruuns, Finnur Jónssons og arkitekten Mogens Clemmensens undersøgelser (sidstnævnte i Medd. o. Gr. bd. 47, 1911) opstillede historikeren *Louis Bobé* i jubilæumsskriftet »Grønland i Tohundredaaret for Hans Egedes Landing«, bind II, 1921, en topografisk oversigt for Qaqortoq distrikt. Af individuelle træk i Bobés fremstilling kan nævnes, at han ved enkelte identifikationer har inddraget personlige synspunkter samt gjort anvendelse af ikke blot den af Finnur Jónsson i 1899 udgivne »Grønlandsbeskrivelse« (se senere), men også af en ældre afskrift af samme.

Da Grønlandsbeskrivelsen blev anset for en særdeles væsentlig kilde i topografisk henseende, var det med stor tilfredshed, at man i 1930 kunne byde en ny udgave af dette skrift velkommen. Det skete med *Finnur Jónssons* »Det gamle Grønlands Beskrivelse af Ívar Bárðarson« (Kbh. 1930). Men Jónsson nøjedes ikke blot med en nyudgivelse af en vigtig kilde; han vendte sig endnu engang mod hele det topografiske kildemateriale, og for anden gang identificerede han stednavnene. Resultatet var med ganske få undtagelser identisk med det første forsøg. En mere kritisk holdning til kilderne sporedes ikke. Fjordtopografien favoriseredes som i 1899.

Selv om der var mangler ved stednavnestoffets behandling, skal det dog nævnes, at flere træk i det geografiske helhedsbillede af Østerbygden var fornuftige og dette i betragtning af, at Jónsson aldrig besøgte Østerbygden. Han kunne ved udarbejdelsen af det seneste værk med fordel drage nytte af nordbo-

arkæologiens fine resultater i 20'erne. Således udgravede historikeren og arkæologen Poul Nørlund i 1921 kirkeruinen ved Ikigaat (Ø 111) tæt ved Narsaq Kujalleq/Frederiksdal. Fem år senere udgravede han sammen med bl. a. arkitekt Aage Rousell Ø 47 (Igaliku). Det har uden tvivl også virket inspirerende på Finnur Jónsson, at Nørlund i 1926 kunne meddele, at der var spor af en kirke (Ø 105) ca. 50 km inde i Tasermiut fjorden på det sted, hvor førstnævnte havde henlagt det i Grønlandsbeskrivelsen omtalte munkekloster.

Efter 1930 har det samlede stednavnemateriale ikke været genstand for topografiske analyser. Men i 1928 havde *Poul Nørlund* genopfrisket gammelkendte toner. Under overskriften »Nordbo-problemer i Grønland« skrev han i *Geografisk Tidsskrift* (bd. 31), at et af problemerne var at få en fast rygrad for Grønlands middelalderlige topografi. Den ville man først få, når alle gamle nordbokirker var blevet fundet. Nørlund mente, at man i 1928 stadig manglede at finde 7 kirker. I det hele taget hæftede han sig – som så mange før ham – meget til de skriftlige kilders oplysninger om 12 kirker og 2 klostre i Østerbygden, en opfattelse, der først blev rokket lidt ved af Aage Rousell i 1941.

I modsætning til Bruun opgav Nørlund ikke tanken om en mere sikker kirketopografi. Før udgravningerne ved Qassiarssuk (Ø 29) i sommeren 1932 registrerede Nørlund en kirkeruin ca. 2½ km nordøst for Narsaq (Ø 18). Senere på sæsonen lykkedes det ham sammen med Stenberger at påvise

endnu 2 kirker, nærmere betegnet de små Qorlortoq-kirker (Ø 33 og Ø 35). Disse fund kombineret med kildestudier fik Nørlund til at drage nogle uholdbare slutninger angående Tunulliarfik-fjordens kirketopografi. Antal kirker og kildeoplysninger stemte overens. Men i 1950 kunne arkæologen C. L. Vebæk meddele fundet af endnu en kirke, denne gang på fjordens nordside nogle få kilometer fra Qassiarssuk (Sillisit – Ø 23). Dermed faldt Nørlunds kirkebestemmelser til jorden. Af Nørlunds mange resultater var der imidlertid ét, som der ikke kunne rokkes ved; det var fundet af bispegraven i Igaliku (Ø 47) og dermed identifikationen af Østerbygdens bispestol, Garðar.

Vebæk fortsatte med stor iver Nørlunds kirketopografiske kurs. Det lykkedes således Vebæk efter adskillige sæsoner i Østerbygden at påvise endnu 4 nordbokirker. Bl. a. den ovenfor nævnte. Tre af Vebæks nye kirker havde store ligheder med Qorlortoq-kirkerne. Fælles for alle fem var deres ringe størrelse og kirkegårdsindhegningernes form. Vebæk var helt op til midten af 60'erne overbevist om, at omtalte ruiner udgjorde annekskirker; deres navne var, i modsætning til de i de skriftlige kilder omtalte sognekirker, ukendte. Der var tale om forholdsvis sene kirker, da de fungerede som aflastningskirker for sognekirkerne – i en tid, hvor udbygningen af Østerbygden skred hurtigt frem. I Vebæks bidrag til den 5. vikingekongres i Tórshavn, 1965, var indstillingen til de små kirker ændret. Det skyldtes først og fremmest fundet og den omhyggelige udgravning af den lille, meget gamle

kirke knap 200 m syd for den store Qassiarssuk-kirke (Ø 29a). Det fik Vebæk til at antage, at de små kirker generelt måtte være de ældste. Foruden at kunne skelne mellem gamle og yngre kirker ud fra ydre træk var Vebæk den første, som gav udtryk for den opfattelse, at man meget vel kunne finde kirker, som ikke var navngivet i det skriftlige kilde-materiale.

Blot et par år efter Vebæks kursændring blev problematikken omkring de små kirker taget op af *Knud J. Krogh*. Det skete i bogen »Erik den Rødes Grønland«, 1967. Krogh var af den mening, at de små kirkeanlæg havde tjent som privatkirker. I samme forfatters bidrag til jubilæumsskriftet »K'ak'ortok'-Julianehåb 1775-1975« uddybede Krogh teorien. Den mundede bl. a. ud i, at privatkirkerne udmærket kunne have eksisteret sideløbende med de større og mere veletablerede sognekirker. Men som Vebæk mente Krogh, at kun sognekirkernes navne kendes fra de skriftlige kilder. Et senere bidrag til kirketopografien kom Krogh med i festskrift til Kristján Eldjárn, 1976 (»Minjor og Menntir«). Foruden en samlet grundplansoversigt over Østerbygdens foreløbig (1976) 17 registrerede kirketomter konkluderer forfatteren her, at betingelsen for at kunne identificere stednavnematerialet må være en sikker kirketopografi, og at denne først opnås ved grundige udgravninger og dateringer af både store og specielt små kirker. Til sidst skal det nævnes, at Knud Krogh i omtalte artikel fra festskriftet i modsætning til tidligere arbejder kun gør beskedent brug af norrøne stednavne.

Som det fremgår har nordbotopografien interesseret både filologer, historikere, arkæologer og arkitekter. Interessen kan imidlertid spores hos en bredere kreds end de her omtalte (f. eks. har lærer Ove Bak brugt adskillige somre på registrering af ruiner, jvf. tidsskriftet »Grønland«, 1969, 1970, 1971, 1972), men for disse gælder, at de ikke har bidraget med hverken nye synspunkter eller nyt materiale. Men hos praktisk taget alle, der i dette århundrede har beskæftiget sig med nordbotopografien, ses en tydelig påvirkning fra Finnur Jónsson. Denne artikels sidste halvdel vil derfor beskæftige sig med stednavnenes overlevering samt kort beskrive Jónssons brug af kilderne.

De norrøne grønlandske stednavnes overlevering

Overleveringen af de bevarede norrøne stednavne findes i kilder skrevet uden for Grønland, nemlig på Island og i Norge. Det drejer sig om islandske slægtssagaer (Grænlinga saga, Fóstbræðra saga, Grænlinga þáttur, Eiríks saga rauða og Flóamanna saga), tidlig norrøn historieskrivning (Íslendingabók og Landnámabók), geografiske og historiske beskrivelser (Flatølisten, Grønlandsbeskrivelsen, Grænlandsannáll og Gronlandia) og aktstykker og anden historisk litteratur (bl. a. islandske annaler og breve).

De islandske slægtssagaer udgør den kildegruppe, hvorom der står den største usikkerhed. Graden af tillid til sagaernes topografiske beskrivelser afhænger i høj grad af faktorer som overlevering, datering og mulighed for kontrol i andet

kildestof. De fleste sagaskrivere udviser respekt for gamle historiske lokaliteter. Kræver handlingen derimod en geografisk placering udenfor gruppen af centrale og betydningsfulde lokaliteter, kan skriveren – og før ham den mundtlige tradition – finde ét eller flere passende stednavne. Har man på forhånd kendskab til det beskrevne område, vil man sandsynligvis hente gældende stednavne og beskrivelser herfra. Generelt vil der uden tvivl være tendens til, at elementer i selve sagaens handling frem for stednavnene vil ændre sig i løbet af den lange tid fra skabelse til nedskrivning. Men samtidig med at handlingen ændrer sig, kan selve beskrivelsen af en lokalitet skifte karakter. Af sagaernes ialt 16 norrøne grønlandske stednavne kan kun 6 bekræftes af andet kildemateriale (se fig. 4).

Ser vi på den ældste islandske prosalitteratur, *Íslendingabók* og *Landnámabók*, finder vi for førstnævntes vedkommende den eneste kilde, som i sin helhed er bevaret i uændret form. Forfatteren Ari Þorgilsson skildrer Erik den Rødes kolonisation, men nævner desværre kun én lokalitet, nemlig Eiríksfjörður. I *Landnámabók* opregnes 17 stednavne af norrøn oprindelse. Det drejer sig om de områder, som ti landnámsmænd bemægtigede sig ved ankomsten til Grønland sammen med Erik. Baggrunden for *Landnámabók*'s opståen udspringer sandsynligvis i et voksende behov hos de jordejende slægter til at kunne bevise ejendomsret eller hjemmel til jord. Men det er vel og mærke islandske slægters hjemmel, der er tale om. Når Grønland medtages skyldes det sikkert, at man på

A	B	C	Nr.	Flatølistens kirker og fjorde Kirkenavn	Fjordnavn	A	B	C
●	●		1	Herjólfssnes	Herjólfsfjörðr			●
			2	Vatnsdalr	Ketilsfjörðr			●
			3	Vík	Ketilsfjörðr			●
			4	Vágar	Siglufjörðr			●
			5	Höfði	Austfjörðr			
●			6	Garðar	Einarsfjörðr	●		●
			7	Harðsteinaberg	Eiríksfjörðr (?)			
●	●		8	Brattahlíð	Eiríksfjörðr	●	●	●
			9	Sólarfjöll	Ísafjörðr			
			10	X.	Ísafjörðr			
			11	(?)	Hvalseyjarfjörðr			●
			12	Garðanes	Miðfjörðr			

Fig. 1. Flatølistens kirker og fjorde; her sammenlignet med stednavnestoffet i sagaerne (A), Íslendingabók (B) og Landnámabók (C). Signaturen i A, B og C felterne markerer navnelighed mellem Flatølisten og de/den pågældende kilde. Der er dog kun markering i de tilfælde, hvor navneligheden også svarer til samme lokalitet.

Island i meget lang tid har opfattet de grønlandske bygder som værende beboet af islændinge. Skriftet er først og fremmest et billede af det eksisterende samfund på nedskrivningstidspunktet, og med baggrund i årsagen til bogens tilblivelse og hjemmelbegrebets ofte subjektive karakter kan man få mistanke om, at de såkaldte landnámsmænd kan være mere eller mindre konstruerede, både hvad angår oprindelse og bopæl.

For at kunne bekræfte dele af saga- og Landnámastednavne må flere kilder inddrages, bl. a. *Flatølisten*. Der er grund til at tro, at listen er skrevet før 1380'erne, og det er sandsynligvis den ældst bevarede kilde, som overleverer en række navne på grønlandske kirker (12 ialt). Hertil kommer, at den fjord, ved hvilken kirken ligger, også nævnes. Listen bestræber sig på at opremse kirker og fjorde fra sydøst mod nordvest (fig. 1).

En sammenligning med Landnámabók viser, at denne også tilstræber en geografisk orientering. Blot ud fra Flatølisten aner man Østerbygdens bebyggelsesmønster. Bygdeskelettet består af en række fjorde; disse udgør enheder, hvortil der kan være knyttet én eller flere kirker. Det er meget tænkeligt, at kirkelisten henviser til nedskrivningstidens sognekirker. I så fald har der i nogle fjordkomplekser været befolkningsgrundlag for to sogne. Vi får intetsteds oplysninger om, hvor kirkerne nærmere er beliggende. Kildens opbygning er overskuelig, og der spores ikke afhængighed af andet kendt kildestof.

Det spørgsmål, der herefter skal tages stilling til, er, om man kan udbygge tiltroen ikke blot til Flatølisten, men til et bredere udsnit af Østerbygdens ca. 100 stednavne. Her kommer *Grønlandsbeskrivelsen* ind i billedet. Der er her tale om

en kilde, der trods svag overlevering, både fra ophavsmand (Ivar) til skriver og fra original til bevarede afskrifter, gennem opremsning og beskrivelse af stednavne, afviger fra det øvrige kildemateriale. Originalhåndskriften er tabt. Alle de bevarede versioner går tilbage til det 16., 17. og 18. årh. Forfatteren har mundtlig fået oplysninger af Ivar Bárðsson; disse er så senere nedskrevet. Hvad Ivars rolle har været i Østerbygden, ved vi ikke præcist; men meget tyder på, at han har været en slags ombudsmand eller officialis. Måske i en periode midt i 1300-tallet endog bestyrer af bispeembedet i Garðar. Det kan tænkes, at man i Norge har været dårligt orienteret om kirkeforholdene i Østerbygden. Så hvis Grønlandsbeskrivelsen f. eks. skal afspejle Ivars virke i Østerbygden, så fristes man til den antagelse, at man i Norge ønskede en nyregistrering af det grønlandske kirkevæsen, herunder specielt ejendomsforholdene og i den forbindelse også en oversigt over, hvad der faldt ind under kongen. Skriftet har øjensynligt været affattet på norsk. Senere er det blevet oversat til bl. a. dansk. Det vil sammenfattende sige, at overleveringen, som den foreligger i dag, i sin ældste form stammer fra det 16. årh.'s slutning. Der er således ca. 200 år fra original til ældst kendte afskrift, som oven i købet er en oversættelse. Det kan godt give muligheder for misforståelser.

Grønlandsbeskrivelsen er den kilde, der nævner det største antal norrøne stednavne, og som giver de fyldigste beskrivelser af disse. Der omtales ikke mindre end 46 stednavne. Men det er her vigtigt at understrege, at det ikke,

som for størstedelen af de øvrige kilders vedkommende, er islandske betegnelser, men navne i norsk/dansk form af norrøn oprindelse. En nøje gennemlæsning af tre vigtige håndskrifter (AM 777 a, b, c, 4°) viser for det første, at nogle af Finnur Jónssons tolkninger af stednavnenes stavemåde er tvivlsomme; for det andet er flere af Jónssons normaliseringer til oldislandsk ofte for snævre. Undertiden ændrer han navnet, så det kommer til at passe med navne i andet kildemateriale.

Nu kan der ikke være tvivl om, at Grønlandsbeskrivelsen i den form, den findes overleveret, skal benyttes med stor forsigtighed. En fuldstændig forkastelse af kilden på grund af den svage overlevering vil være urimeligt. Det samlede indtryk af kildens anvendelighed i en topografisk skildring af Østerbygden skal kædes sammen med, at brugen af kendt kildestof på intet punkt kan påvises i selve beretningens topografiske del. Denne åbenbare uafhængighed giver gode muligheder for sammenligninger med andet topografisk kildemateriale, f. eks. Flatølisten og Landnáma-bók. Fig. 2 viser, at 10 af Grønlandsbeskrivelsens navne kan bekræftes i ældre kilder. Den geografiske orientering bekræftes ligeledes

Ved første øjekast giver Grønlandsbeskrivelsen, med dens næsten minutiøse topografiske beskrivelser, udtryk for at omfatte hele Østerbygden; dens klerikale intention er ganske klar. Opdigtede stednavne forekommer sandsynligvis ikke. Visse navne kan endog kontrolleres. Derimod hersker usikkerheden m. h. t. de oprindelige navneformer samt de topografiske beskrivelser fast-

<i>Fjorde</i>	<i>Kirker</i>	<i>Andre stednavne</i>
Öllumlengri Berufjörðr Skagafjörðr		Hvalshylr
		● HERJÓLFSNES Sand
● Ketilsfjörðr	Áróss Pétrsvík Munkekloster	● Vatnsdalr
Rampnesfjörðr (Hrafnarfjörðr)	Nonnekloster ● Vágar	
	Kostelig kirke (?)	Foss
● Einarsfjörðr	Domkirken / ● Garðar	Porvaldsvík Klínningr Grafarvík Dalr
		Hreiney Langey
● Hvalseyjarfjörðr	Hvalseyjarfjörðr	
Rambstaðafjörðr (Kambstaðafjörðr)		Þjóðhildarstaðir
		Heneý
● Eiríksfjörðr ● Miðfjörðr	Dýrnes ● Sólarfjöll Hlíðar	Búrfell ● Brattahlíð
		Lambeyjar Lambeyjarsund Fossasund
Ýtrivík Innrivík Breidafjörðr Mjóvafjörðr Eyrar- eller Einarsfjörðr Borgarfjörðr Loðmundarfjörðr ● Ísafjörðr		

Fig. 2. Oversigt over Grønlandsbeskrivelsens stednavnestof. Alle navnene er taget ud af den samlede tekst og opstillet i den rækkefølge de optræder i kilden; de er yderligere opdelt i fjord- og kirkenavne samt andre stednavne. Figuren er, som kilden, orienteret SØ – NV omkring Herjólfnes. D. v. s. Öllumlengri er længst mod SØ og Ísafjörðr længst mod NV. En signatur ud for nogle af stednavnene markerer navne- og lokalitetslighed med overleverede stednavne i ældre kilder. Resten af figurens stednavne, med undtagelse af Dýrnes, kendes således kun fra Grønlandsbeskrivelsen. Herjólfssfjörðr omtales mærkeligt nok ikke.

hed. Med ovenstående forbehold in mente er Grønlandsbeskrivelsen trods alt en særdeles betydningsfuld kilde. Den danner da også ryggrad hos praktisk taget samtlige forfattere af historiske skrifter om Østerbygden. Men der er en udbredt tendens til en ret ukritisk anvendelse.

Af større topografiske beskrivelser skal yderligere kun nævnes to værker, nemlig *Grænlandsannáll* (Björn Jónsson, † 1655) og *Gronlandia* (Arngrímur Jónsson, † 1648). Det er begge kompilationer fra første halvdel af det 17. årh. De har ydermere det fælles træk, at de gennem fjordlister forsøger at give et samlet billede af hele Østerbygden (geografisk orienteret). Undertiden suppleres fjordnavnet med oplysningen om en kirke (fig. 3). Ingen af de to forfatters forlæg kendes. Björn har imidlertid ikke kunnet læse alle navne i sit; et tilsvarende hul i fjordlisten findes ikke i *Gronlandia*, hvilket tyder på, at Arngrímur må have haft kendskab til yderligere materiale eller læst sin original bedre end Björn. Det fremgår af fig. 3, at der for størstedelen af navnene er enighed om stavemåde og rækkefølge. Den samme enighed ses ved kirkeangivelserne. Sammenligningen med Grønlandsbeskrivelsen beviser kildernes geografiske orientering. Det er indlysende, at de to fjordlisters lighed må bero på et skriftligt slægtskab, men en nærmere bestemmelse af dette kan ikke foretages.

En nærmere kildekritisk analyse af de to sene historiske fremstillinger viser, at de ikke i topografisk henseende udviser større pålidelighed; mens et lille dusin stednavne genfindes i ældre og bedre

kilder, dukker der nu pludselig ca. 20 helt nye stednavne op. Disse kan ikke bekræftes nogetsteds. Det kan ikke afvises, at navnene har været gældende i Østerbygden, men et forsøg på identifikation er helt uforsvarligt. Hvad angår førstnævnte gruppe, viser det sig, at den rækkefølge, hvori kirke- og fjordnavnene er overleveret, stort set svarer til rækkefølgen i de ældre kilder, i dette tilfælde Landnámabók, Flatølisten og Grønlandsbeskrivelsen.

Endelig skal det nævnes, at der i *islandske annaler* og i forskellige *breve* og *aktstykker* findes ganske enkelte norrøne stednavne. Langt de fleste af disse kilder omtaler bispestolen i Garðar. Det sidste livstegn fra Østerbygden stammer fra begyndelsen af 1400-tallet. De såkaldte »Hvalseybreve« bekræfter eksistensen af en Hvalsey kirke.

Vurderingen af det skriftlige kildemateriale fører til det resultat, at kun et beskedent antal (15) af de overleverede norrøne grønlandske stednavne, nemlig Østerbygdens mest centrale lokaliteter, kan erklæres for historiske. Se fig. 4. Hovedparten af disse har beviseligt været anvendt i 150–200 år. Den tilbageblevne gruppe på ca. 80 stednavne kan imidlertid ikke umiddelbart forkastes p. g. a. manglende kontrolmulighed. Det er der to grunde til. For det første kan forholdet mellem de erklærede historiske navne og de enkelte kilders samlede stednavnebillede antyde en vis autencitet hvad angår stedsangivelser; for Landnámabók er forholdet 9/17 og for Flatølisten 14/20; for den gruppe af Grønlandsbeskrivelsens stednavne,

Björn Jónssons »Grænlandsannáll«	Arngrímur Jónssons »Gronlandia«	Grønlandsbeskrivelsen
Tófafjörðr	Tófafjörðr	Öllumlengri
Melrakkanes	Melrakkanes	Berufjörðr
● Herjólfssfjörðr ♀	Herjólfssfjörðr ♀	Skagafjörðr
Hellisey	Hellisey	Herjólfssnes
Helliseyjarfjörðr	Helliseyjarfjörðr	
● Ketilsfjörðr ♀ ♀	Ketilsfjörðr ♀ ♀	Ketilsfjörðr ♀ ♀ ♀
Hrakbjarnarey	Hrakbjarnarey	
Lundey	Lundey	
● Alptafjörðr	Alptafjörðr	
● Siglufjörðr ♀	Siglufjörðr ♀	
● Hrafnarfjörðr	Hrafnarfjörðr	Rampnesfjörðr ♀ ♀
Sléttufjörðr	Hafnsfjörðr	(Hrafnarfjörðr ?)
Hornafjörðr	Hornafjörðr	
Ófundinnfjörðr ♀	Ófundinnfjörðr ♀	En kostelig kirke ?
● Eiríksfjörðr ♀	● Einarsfjörðr ♀	Einarsfjörðr ♀
● Austkarsfjörðr ♀	Austkarsfjörðr ♀	
● Hafgrímsfjörðr	Hafgrímsfjörðr	
● Hvalseyjarfjörðr ♀	Hvalseyjarfjörðr ♀	Hvalseyjarfjörðr ♀
H-f.		
H-f.	Norðfjörðr	
H-f. úr Dýrnesi ●	● Eiríksfjörðr ♀ ♀ ♀	Eiríksfjörðr ♀ ♀ ♀
● Ísafjörðr	Ísafjörðr	Miðfjörðr
Útiblíksfjörðr	Mákleiksfjörðr	Ýtrivík og Innrivík
Strandafjörðr	Brandafjörðr	Breiðafjörðr
Miðfirðir	Miðfirðir	Mjóvafjörðr
Kollufjörðr	Kollufjörðr	Eyrar- el. Einarsfjörðr
Dýrafjörðr	Dýrafjörðr	Borgarfjörðr
Þorvaldsfjörðr	Þorvaldsfjörðr	Lodmundarfjörðr
—	Austkongsfjörðr	Ísafjörðr
Steinsfjörðr	Steinsfjörðr	
Bergþórsfjörðr	Bergþórsfjörðr	

Fig. 3. Parallelopstilling af Björns og Arngrímurs fjordlister. Som Landnámabók, Flatolisten og Grønlandsbeskrivelsen er der også her tale om en SØ-NV orienteret opstilling (jvf. figurens højre navnerække). Björns liste er baseret på AM 115,8°, medens Arngrímurs er en redaktion af tre hovedhåndskrifter (AM 773,4to, Gl. kgl. sml. 2876 og 2877,4to). Signaturerne har følgende betydning: ● = navnelighed (og muligvis lokalitetslighed) med ældre kilder; ♀ = kirke i den pågældende fjord. Stednavne uden ● signaturer kendes kun fra Grænlandsannáll og Gronlandia.

Sagaerne	Íslendinga- bók	Landnáma- bók	Flatølisten	Grønlands- beskrivelsen	Grønlandsannáll	Gronlandia
Brattahlíð Eiríksfjörðr Einarsfjörðr Herjólfssnes Garðar/Eið	Eiríksfjörðr	Brattahlíð Eiríksfjörðr Einarsfjörðr Herjólfssnes Hvalseyjarfjörðr Ketilsfjörðr Hvalsey* Herjólfssfjörðr Siglufjörðr	Brattahlíð Eiríksfjörðr Einarsfjörðr Herjólfssnes Garðar Hvalseyjarfjörðr Ketilsfjörðr Herjólfssfjörðr Siglufjörðr Ísafjörðr Miðfjörðr Sólarfjöll Vágar Vatnsdalr	Brattahlíð Eiríksfjörðr Einarsfjörðr Herjólfssnes Garðar Hvalseyjarfjörðr Ketilsfjörðr Ísafjörðr Miðfjörðr Sólarfjöll Vágar Vatnsdalr	Eiríksfjörðr Hvalseyjarfjörðr Ketilsfjörðr Herjólfssfjörðr Siglufjörðr Ísafjörðr	Eiríksfjörðr Einarsfjörðr Herjólfssnes Garðar Hvalseyjarfjörðr Ketilsfjörðr Herjólfssfjörðr Siglufjörðr Ísafjörðr Miðfjörðr Sólarfjöll Vágar Vatnsdalr
(Sólarfjöll)						

Fig. 4. Oversigt over de 15 norrøne grønlandske stednavne, som de skriftlige kilder antyder med stor sandsynlighed har eksisteret og været benyttet i Østerbygden. Eiríksfjörðr er det eneste navn, som findes i alle kilderne. Hovedvægten må dels lægges på Flatølistens og Grønlandsbeskrivelsens fællesnavne og dels på disse fællesnavnes ligbeder med navne i ældre kilder. Den dobbelte markering mellem Grønlandsbeskrivelsen og de to yngste kilder skal blot minde om, at sidstnævnte to kilder ikke forlænger stednavnernes eksistens og virke i Østerbygden. Navnelighed behøver ikke i alle tilfælde også at betyde lokalitetslighed.

* Hvalsey bekræftes af »Hvalseybreven«, derfor er navnet medtaget i denne opstilling.

som ikke genfindes i andet kildestof, må man tage det forbehold, at kildens overlevering åbner muligheder for fejlformer af de oprindelige stednavne. For det andet forstærkes graden af tillid delvis ved de mange overensstemmelser i orienteringen mellem Flatølisten og Grønlandsbeskrivelsen. En udpræget orienteringslighed virker naturligvis identifikationsstyrkende. Anderledes stiller sagen sig imidlertid m. h. t. selve kildernes lokalitetsbeskrivelser; de bærer med undtagelse af Grønlandinga þáttur og Grønlandsbeskrivelsen alle tydeligt præg af en manglende geografisk viden om Østerbygden.

Kort om Finnur Jónssons metode

Finnur Jónssons fremgangsmåde består ganske kort af følgende led: a) fastslåelse

af, at fjordene i Landnámabók, Flatølisten, Grønlandsannáll og Gronlandia nævnes i rækkefølge fra sydøst mod nordvest; b) rekonstruktion af Björns og Arngrímurs forlæg; c) Grønlandsbeskrivelsen sammenlignes med Björn/Arngrímurs fjordliste. – Herefter begynder selve identifikationen med udgangspunkt i d) »de faste og for længst anerkendte Holdepunkter« (1899, s. 284).

Jónsson har ret angående punkt a. Da vi ikke nærmere kan bestemme slægtskabet mellem Björns og Arngrímurs fjordlister, er det heller ikke forsvarligt at forsøge en rekonstruktion af en original. En sammenligning af Grønlandsbeskrivelsen med en metodisk kritisabel fjordliste er uholdbar. Og endelig kan man ikke tale om »anerkendte Holdepunkter« med et så dårligt overleveret

Fig. 5. Kortet viser de grønlandske stednavne (ny retskrivning) og registreringsnumre, som omtales i artiklen.
Målestok 1:ca. 500.000.

stednavnemateriale, som der er tale om i Østerbygden. Der, hvor navne optræder isoleret i én af kilderne, ynder Jónsson at indordne disse under fjordene med den bredere kildedækning! Og endelig skal det også nævnes, at navnelighed for Finnur Jónsson svarer til lokalitetslighed. En sådan antagelse er uden tvivl rigtig, når talen er om den skildrede regions mest betydningsfulde lokaliteter. Men drejer det sig om mindre centrale steder, opstår muligheden for, at det samme navn kan benyttes om flere lokaliteter.

Afslutning

De norrøne stednavne og beskrivelser er generelt dårligt overleveret. Men der kan udskilles en kerne af »tillidsvækkende« navne, som nok kan udvides ved yderligere kildestudier.

Stednavnene kan også anskues ud fra et andet synspunkt. Der er tale om unge norrøne navne, som kan karakteriseres som natur- og kulturbeskrivende; de har næsten alle en eller anden beskrivende effekt. I tilfælde, hvor denne viser sig at svare til nogle faktiske forhold, og hvor det vel og mærke er muligt at fastslå, at der ikke eksisterer andre muligheder af terrænmæssig karakter, er der grundlag for identifikation. En sådan accept er for Østerbygdens vedkommende muligt i to tilfælde. Vatnahverfi er sammensat af vatn, n: vand, og hverfi, n: en klynge gårde, en bygd. Navnet forekommer kun i Landnámabók, og her i forbindelse med Hafgríms landnám. Navnet synes at kunne passe med den udbredte indlandsbebyggelse, som findes i det store

søområde i baglandet bag sydsiden af Igaliku fjord. Som tidligere nævnt er Garðar arkæologisk bekræftet; i Grænlandinga þáttr forbindes Garðar med betegnelsen Eið, n: landtange. Vel nok det eneste sted, hvor denne betegnelse passer, er tangen mellem Tunulliarfik og Igaliku fjord. Når Garðar er sikker må Igaliku-fjorden nødvendigvis være nordboernes Einarsfjörðr.

Hvad angår den arkæologiske kilde må forventningerne sættes højt m. h. t. at skabe klarhed på punkter af nordbotopografien. Der er ingen tvivl om, at arkæologien med tiden kan danne grundlag for en sikrere kirketopografi. Det krævede både grundige undersøgelser i hele Østerbygden med det formål at påvise de kirker, der måtte være, og ikke mindst en nøjere undersøgelse af de foreløbigt registrerede kirker. Finnur Jónssons fjordtopografi er ikke vejen. En fastere kronologi for Østerbygdens kirker, sammenholdt med de skriftlige kilders datering, vil utvivlsomt medvirke til, at muligheden for mistolkninger mindskes. Det antal gårde og kirker, der er registreret i dag, overskrider langt de skriftlige kilders opgivelser. Det må forventes, at kommende års ekspeditioner vil få tallet til at stige yderligere. Hele denne problematik sammenholdt med f. eks. Nørlunds identifikation af kirkerne i Tunulliarfik fjord turde antyde det betænkelige i at hæfte nordbonavne på sådanne, i de fleste tilfælde langt fra færdigundersøgte kirkeruiner. Så længe muligheden for nye kirkefund og påvisning af ældre kirker under de kendte stadig eksisterer, må enhver identifikation risikere at falde til jorden.

